

Komplekse perler: Möbiustransformationer, hyperbolske mønstre og fraktaler

Martin Raussen

Institut for matematiske fag
Aalborg Universitet

AAU

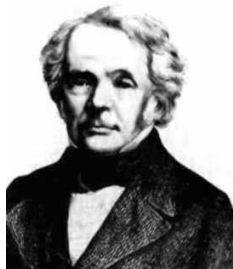
26.3.2010

Matematiske perler

Möbiustransformationer

Definition

- **Möbiustransformation:** En afbildning $f: \overline{\mathbf{C}} \rightarrow \overline{\mathbf{C}}$ på formen $f(z) = \frac{az+b}{cz+d}$, $a, b, c, d \in \mathbf{C}$, $ad - bc \neq 0$.
- $\overline{\mathbf{C}} = \mathbf{C} \cup \{\infty\}$.
- $f(-d/c) = \infty, f(\infty) = a/c$.

August Ferdinand
Möbius
1790 – 1868

Eksempler på Möbiustransformationer

også på Riemann-sfæren

Translation $z \mapsto z + b$

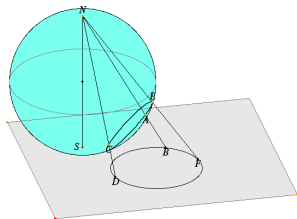
Rotation $z \mapsto (\cos\theta + i \sin\theta) \cdot z$

Zoom(ind/ud) $z \mapsto az, a \in \mathbf{R}, a > 0$

Spejlinversion $z \mapsto 1/z$

Gennem stereografisk projektion kan man projicere enhedssfæren S^2 på $\bar{\mathbf{C}}$ – og omvendt.

Hvilke transformationer får man så på sfæren? Se bare!

Möbiustransformationers algebra

2×2 -matricer

- $GL(2, \mathbf{C})$: gruppen af alle invertible 2×2 -matricer
 $A = \begin{bmatrix} a & b \\ c & d \end{bmatrix}$ med komplekse koefficienter
invertibel: $\det(A) = ad - bc \neq 0$.
- Matricen A svarer til Möbiustransformationen $z \mapsto \frac{az+b}{cz+d}$.
- Matrix**multiplikation** svarer til **sammensætning** af transformationer.
- Möbiustransformationen givet ved matricen A har en **invers** Möbiustransformation givet ved A^{-1} .
- Matricerne A og rA , $r \neq 0$, beskriver den samme Möbiustransformation.
- Derfor er **gruppen** af Möbiustransformationer isomorf til den projektive gruppe $PGL(2, \mathbf{C}) = GL(2, \mathbf{C})/\mathbf{C}^*$ – en $8 - 2 = 6$ – dimensional **Liegruppe**: 6 reelle frihedsgrader.

Möbiustransformationers algebra

2×2 -matricer

- $GL(2, \mathbf{C})$: gruppen af alle invertible 2×2 -matricer
 $A = \begin{bmatrix} a & b \\ c & d \end{bmatrix}$ med komplekse koefficienter
invertibel: $\det(A) = ad - bc \neq 0$.
- Matricen A svarer til Möbiustransformationen $z \mapsto \frac{az+b}{cz+d}$.
- Matrix**multiplikation** svarer til **sammensætning** af transformationer.
- Möbiustransformationen givet ved matricen A har en **invers** Möbiustransformation givet ved A^{-1} .
- Matricerne A og rA , $r \neq 0$, beskriver den samme Möbiustransformation.
- Derfor er **gruppen** af Möbiustransformationer isomorf til den projektive gruppe $PGL(2, \mathbf{C}) = GL(2, \mathbf{C})/\mathbf{C}^*$ – en $8 - 2 = 6$ – dimensional **Liegruppe**: 6 reelle frihedsgrader.

Möbiustransformationers geometri 1

Theorem

- 1 Enhver Möbiustransformation er sammensætning af translationer, rotationer, zoom (dilationer) og spejlinversioner.
- 2 En Möbiustransformation er **konform** (vinkelbevarende).
- 3 En Möbiustransformation overfører **cirkler i cirkler** (rette linier = cirkler gennem ∞).
- 4 Givet to gange tre forskellige punkter P_1, P_2, P_3 og Q_1, Q_2, Q_3 i $\bar{\mathbb{C}}$. Så findes der **netop en MT** f således at $f(P_j) = Q_j$.

Bevis.

(1)

$$\frac{az+b}{cz+d} = \frac{a}{c} + \frac{(bc-ad)/c^2}{z+d/c}$$

(4) Først f_P fra

(P_1, P_2, P_3) til $(0, 1, \infty)$:

$$f_P(z) = \frac{(z-P_1)(P_2-P_3)}{(z-P_3)(P_2-P_1)}$$

og så f_Q fra (Q_1, Q_2, Q_3) til $(0, 1, \infty)$.

$$f := (f_Q)^{-1} \circ f_P.$$

Entydighed: En MT fra $(0, 1, \infty)$ til $(0, 1, \infty)$.

Tre komplekse frihedsgrader!

Möbiustransformationers geometri 1

Theorem

- 1 *Enhver Möbiustransformation er sammensætning af translationer, rotationer, zoom (dilationer) og spejlinversioner.*
- 2 *En Möbiustransformation er **konform** (vinkelbevarende).*
- 3 *En Möbiustransformation overfører **cirkler i cirkler** (rette linier = cirkler gennem ∞).*
- 4 *Givet to gange tre forskellige punkter P_1, P_2, P_3 og Q_1, Q_2, Q_3 i $\bar{\mathbb{C}}$. Så findes der **netop en MT** f således at $f(P_j) = Q_j$.*

Bevis.

(1)

$$\frac{az+b}{cz+d} = \frac{a}{c} + \frac{(bc-ad)/c^2}{z+d/c}.$$

(4) Først f_P fra

(P_1, P_2, P_3) til $(0, 1, \infty)$:

$$f_P(z) = \frac{(z-P_1)(P_2-P_3)}{(z-P_3)(P_2-P_1)}$$

og så f_Q fra (Q_1, Q_2, Q_3) til $(0, 1, \infty)$.

$$f := (f_Q)^{-1} \circ f_P.$$

Entydighed: En MT fra $(0, 1, \infty)$ til $(0, 1, \infty)$.

Tre komplekse frihedsgrader!

Möbiustransformationers geometri 2

Fixpunkter En Möbiustransformation har enten **to** fixpunkter eller bare **et**.

Konjugation Hvis der er to fixpunkter, så er transformationen konjugeret til en af typen $z \mapsto az$. $z \mapsto \frac{1}{z}$?
Når der kun er et, så er transformationen konjugeret til en af typen $z \mapsto z + b$.

Geometrisk og algebraisk **klassifikation** ved hjælp af **sporet** $Tr(A)$ af en tilsvarende matrix A med $det(A) = 1$:

parabolsk (et fikspunkt): konjugeret til

$$z \mapsto z + b \Leftrightarrow Tr(A) = \pm 2$$

elliptisk (invariante cirkler): konjugeret til

$$z \mapsto az, |a| = 1 \Leftrightarrow Tr(A) \in]-2, 2[$$

loksodromisk konjugeret til

$$z \mapsto az, |a| \neq 1 \Leftrightarrow Tr(A) \notin [-2, 2]$$

Möbiustransformationers geometri 2

Fixpunkter En Möbiustransformation har enten to fixpunkter eller bare **et**.

Konjugation Hvis der er to fixpunkter, så er transformationen konjugeret til en af typen $z \mapsto az$. $z \mapsto \frac{1}{z}$?
Når der kun er et, så er transformationen konjugeret til en af typen $z \mapsto z + b$.

Geometrisk og algebraisk **klassifikation** ved hjælp af **sporet** $\text{Tr}(A)$ af en tilsvarende matrix A med $\det(A) = 1$:

parabolsk (et fikspunkt): konjugeret til

$$z \mapsto z + b \Leftrightarrow \text{Tr}(A) = \pm 2$$

elliptisk (invariante cirkler): konjugeret til

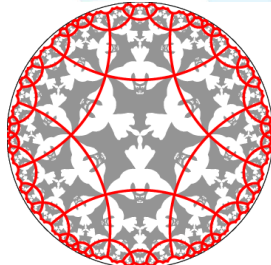
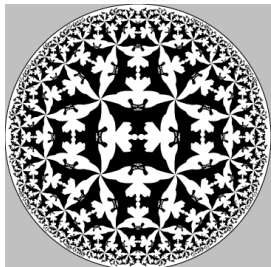
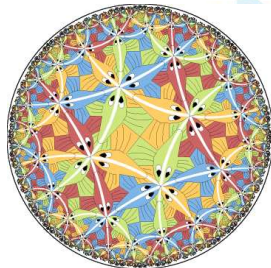
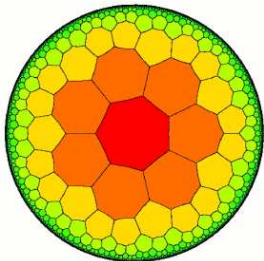
$$z \mapsto az, |a| = 1 \Leftrightarrow \text{Tr}(A) \in]-2, 2[$$

loksodromisk konjugeret til

$$z \mapsto az, |a| \neq 1 \Leftrightarrow \text{Tr}(A) \notin [-2, 2]$$

Eksempler

M.C. Escher (1898 – 1972)

Baggrund: Hyperbolsk geometri

Modeller: Eugenio Beltrami, Felix Klein, Henri Poincaré

Klassisk baggrund for geometri: **Euklid**, baseret på 5 postulater.
Kampen om parallelpostulatet: Er det uafhængigt af/kan det bevises fra de 4 andre?

Gauss, Bolyai, Lobachevski, 1820 – 1830: Alternative geometrier med vinkelsum i trekant forskellig fra 180° .

Hyperbolsk geometri: Vinkelsum i trekanter mindre end 180° , vilkårlig lille – homogent, (Gauss-)krumning < 0 .

Absolut længde: Hvis to trekanter er similære, så er de også kongruente!

Beltrami, ca. 1870: Modeller “indlejret” i Euklidisk geometri, men med ændrede betydninger for “linier”, “længde”, “afstand”, “vinkler” (i nogle modeller).

Baggrund: Hyperbolsk geometri

Modeller: Eugenio Beltrami, Felix Klein, Henri Poincaré

Klassisk baggrund for geometri: **Euklid**, baseret på 5 postulater.
Kampen om parallelpostulatet: Er det uafhængigt af/kan det bevises fra de 4 andre?

Gauss, Bolyai, Lobachevski, 1820 – 1830: Alternative geometrier med vinkelsum i trekant forskellig fra 180^0 .

Hyperbolsk geometri: Vinkelsum i trekanter mindre end 180^0 , vilkårlig lille – homogent, (Gauss-)krumning < 0 .

Absolut længde: Hvis to trekanter er similære, så er de også kongruente!

Beltrami, ca. 1870: Modeller “indlejret” i Euklidisk geometri, men med ændrede betydninger for “linier”, “længde”, “afstand”, “vinkler” (i nogle modeller).

Baggrund: Hyperbolsk geometri

Modeller: Eugenio Beltrami, Felix Klein, Henri Poincaré

Klassisk baggrund for geometri: **Euklid**, baseret på 5 postulater.
Kampen om parallelpostulatet: Er det uafhængigt af/kan det bevises fra de 4 andre?

Gauss, Bolyai, Lobachevski, 1820 – 1830: Alternative geometrier med vinkelsum i trekant forskellig fra 180^0 .

Hyperbolsk geometri: Vinkelsum i trekanter mindre end 180^0 , vilkårlig lille – homogent, (Gauss-)krumning < 0 .

Absolut længde: Hvis to trekanter er similære, så er de også kongruente!

Beltrami, ca. 1870: Modeller “indlejret” i Euklidisk geometri, men med ændrede betydninger for “linier”, “længde”, “afstand”, “vinkler” (i nogle modeller).

Modeller for hyperbolsk geometri

Geodætiske kurver, længde, vinkler

Poincarés øvre halvplan:

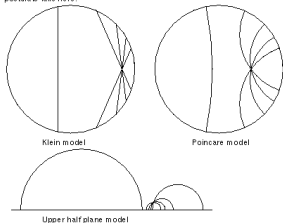
$H = \{z \in \mathbf{C} \mid \Im z > 0\}$. Geodætiske kurver (linier): halvlinier og halvcirkler vinkelret på den reelle akse. Vinkler som i Euklidisk geometri. Længde med linieelement $ds^2 = \frac{dx^2 + dy^2}{y^2}$ – den reelle akse er uendelig fjern fra alle punkter.

Poincarés cirkelskive:

$D = \{z \in \mathbf{C} \mid |z| < 1\}$.

Geodætiske kurver: Cirkelbuer vinkelret på randen. Vinkler som i Euklidisk geometri. Længde med linieelement $ds^2 = \frac{dx^2 + dy^2}{1 - x^2 - y^2}$ – randcirklen er uendelig fjern fra alle punkter.

Figure 1: The same lines in three different models. Note that the parallel postulate fails here.

Kleins cirkelmodel K:

Samme cirkelskive.

Geodætiske kurver =

sekanter.

Vinkler ikke som i EG.

Modeller for hyperbolsk geometri

Geodætiske kurver, længde, vinkler

Poincarés øvre halvplan:

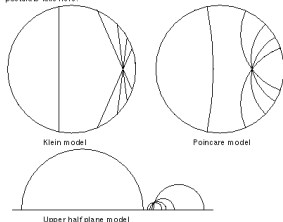
$H = \{z \in \mathbf{C} \mid \Im z > 0\}$. Geodætiske kurver (linier): halvlinier og halvcirkler vinkelret på den reelle akse. Vinkler som i Euklidisk geometri. Længde med linieelement $ds^2 = \frac{dx^2 + dy^2}{y^2}$ – den reelle akse er uendelig fjern fra alle punkter.

Poincarés cirkelskive:

$D = \{z \in \mathbf{C} \mid |z| < 1\}$.

Geodætiske kurver: Cirkelbuer vinkelret på randen. Vinkler som i Euklidisk geometri. Længde med linieelement $ds^2 = \frac{dx^2 + dy^2}{1 - x^2 - y^2}$ – randcirklen er uendelig fjern fra alle punkter.

Figure 1: The same lines in three different models. Note that the parallel postulate fails here.

Kleins cirkelmodel K:
Samme cirkelskive.

Geodætiske kurver =
sekanter.

Vinkler ikke som i EG.

Modeller for hyperbolsk geometri

Geodætiske kurver, længde, vinkler

Poincarés øvre halvplan:

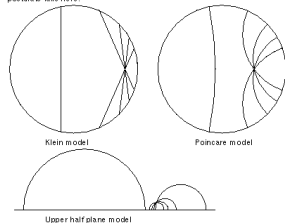
$H = \{z \in \mathbf{C} \mid \Im z > 0\}$. Geodætiske kurver (linier): halvlínier og halvcirkler vinkelret på den reelle akse. Vinkler som i Euklidisk geometri. Længde med linieelement $ds^2 = \frac{dx^2 + dy^2}{y^2}$ – den reelle akse er uendelig fjern fra alle punkter.

Poincarés cirkelskive:

$D = \{z \in \mathbf{C} \mid |z| < 1\}$.

Geodætiske kurver: Cirkelbuer vinkelret på randen. Vinkler som i Euklidisk geometri. Længde med linieelement $ds^2 = \frac{dx^2 + dy^2}{1 - x^2 - y^2}$ – randcirklen er uendelig fjern fra alle punkter.

Figure 1: The same lines in three different models. Note that the parallel postulate fails here.

Kleins cirkelmodel K:

Samme cirkelskive.

Geodætiske kurver =

sekanter.

Vinkler ikke som i EG.

Isometrier i modeller for hyperbolsk geometri som Möbiustransformationer!

Isometri: afstands- og vinkelbevarende transformation.

Poincarés øvre halvplan H :

Möbiustransformationer i **$SL(2, \mathbf{R})$** :

$$z \mapsto \frac{az+b}{cz+d}, \quad a, b, c, d \in \mathbf{R}, \quad ad - bc = 1.$$

Horizontale translationer $z \mapsto z + b, b \in \mathbf{R}$;

Dilationer $z \mapsto rz, r > 0$;

Spejlinversioner $z \mapsto -\frac{1}{z}$.

Poincarés cirkelskive D :

Möbiustransformationer

$$z \mapsto e^{i\theta} \frac{z+z_0}{z_0z+1}, \quad \theta \in \mathbf{R}, \quad |z_0| < 1.$$

De to modeller er ækvivalente:

Brug f.eks. $T : H \rightarrow D, T(z) = \frac{iz+1}{z+i}$

og dens inverse T^{-1} !

Henri Poincaré
1854 – 1912

Isometrier i modeller for hyperbolsk geometri som Möbiustransformationer!

Isometri: afstands- og vinkelbevarende transformation.

Poincarés øvre halvplan H :

Möbiustransformationer i $SL(2, \mathbf{R})$:

$$z \mapsto \frac{az+b}{cz+d}, \quad a, b, c, d \in \mathbf{R}, \quad ad - bc = 1.$$

Horizontale translationer $z \mapsto z + b, b \in \mathbf{R}$;

Dilationer $z \mapsto rz, r > 0$;

Spejlinversioner $z \mapsto -\frac{1}{z}$.

Poincarés cirkelskive D :

Möbiustransformationer

$$z \mapsto e^{i\theta} \frac{z+z_0}{\bar{z}_0 z + 1}, \quad \theta \in \mathbf{R}, \quad |z_0| < 1.$$

De to modeller er ækvivalente:

Brug f.eks. $T : H \rightarrow D, T(z) = \frac{iz+1}{z+i}$

og dens inverse T^{-1} !

Henri Poincaré
1854 – 1912

Isometrier i modeller for hyperbolsk geometri som Möbiustransformationer!

Isometri: afstands- og vinkelbevarende transformation.

Poincarés øvre halvplan H :

Möbiustransformationer i $SL(2, \mathbf{R})$:

$$z \mapsto \frac{az+b}{cz+d}, \quad a, b, c, d \in \mathbf{R}, \quad ad - bc = 1.$$

Horizontale translationer $z \mapsto z + b, b \in \mathbf{R}$;

Dilationer $z \mapsto rz, r > 0$;

Spejlinversioner $z \mapsto -\frac{1}{z}$.

Poincarés cirkelskive D :

Möbiustransformationer

$$z \mapsto e^{i\theta} \frac{z+z_0}{\bar{z}_0 z + 1}, \quad \theta \in \mathbf{R}, \quad |z_0| < 1.$$

De to modeller er ækvivalente:

Brug f.eks. $T : H \rightarrow D, T(z) = \frac{iz+1}{z+i}$

og dens inverse T^{-1} !

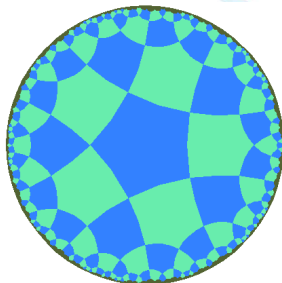
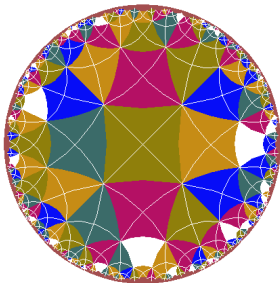
Henri Poincaré
1854 – 1912

Hyperbolsk brolægning

Regulær brolægning i **Euklidisk** geometri – Schläflisymboler:
Kun $(n, k) = (3, 6), (4, 4), (6, 3)$ – k regulære n -kanter – muligt.

$$\text{Vinkelsum} = 180^\circ \Rightarrow \frac{1}{n} + \frac{1}{k} = \frac{1}{2}.$$

i **hyperbolsk** geometri: $\frac{1}{n} + \frac{1}{k} < \frac{1}{2}$: Mange flere muligheder!

Mønstertransformationerne danner en **diskret undergruppe** i gruppen af Möbiustransformationer.

Do it yourself!

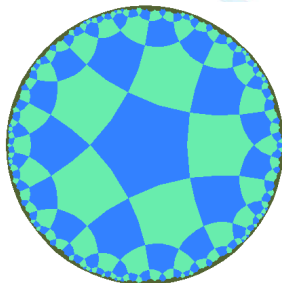
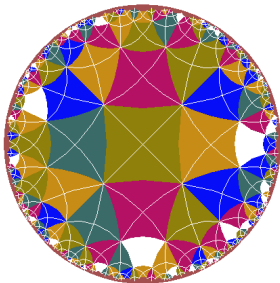

Hyperbolsk brolægning

Regulær brolægning i **Euklidisk** geometri – Schläflisymboler:
Kun $(n, k) = (3, 6), (4, 4), (6, 3)$ – k regulære n -kanter – muligt.

$$\text{Vinkelsum} = 180^0 \Rightarrow \frac{1}{n} + \frac{1}{k} = \frac{1}{2}.$$

i **hyperbolsk** geometri: $\frac{1}{n} + \frac{1}{k} < \frac{1}{2}$: Mange flere muligheder!

Mønstertransformationerne danner en **diskret undergruppe** i gruppen af Möbiustransformationer.

Do it yourself!

2

Schottkygrupper

Undergrupper af Möbiustransformationer

Givet to disjunkte cirkler C_1, D_1 i $\mathbf{C}$.

Der findes en Möbiustransformation A , som afbilder C_1 s ydre i C_2 s indre og C_1 s indre i C_2 s ydre. Hvad gør $a = A^{-1}$?

Tilsvarende: to disjunkte cirkler C_2, D_2 i $\mathbf{C}$, også disjunkt med C_1, D_1 . Möbiustransformationer B, b .

Undergruppen $\langle A, B \rangle$ frembragt af A, B består af alle "ord" i alfabetet A, a, B, b (eneste relationer: $Aa = aA = e = Bb = bB$).

For eksempel:

$A, a, B, b, A^2, AB, Ab, a^2, aB, ab, BA, Ba, B^2, bA, ba, b^2, A^3, A^2B, ABa, \dots$

Hvordan virker transformationerne i denne (Schottky)-undergruppe på $\bar{\mathbf{C}}$?

Friedrich
Schottky
1851 –
1935

Schottkygrupper

Undergrupper af Möbiustransformationer

Givet to disjunkte cirkler C_1, D_1 i $\mathbf{C}$.

Der findes en Möbiustransformation A , som afbilder C_1 s ydre i C_2 s indre og C_1 s indre i C_2 s ydre. Hvad gør $a = A^{-1}$?

Tilsvarende: to disjunkte cirkler C_2, D_2 i $\mathbf{C}$, også disjunkt med C_1, D_1 . Möbiustransformationer B, b .

Undergruppen $\langle A, B \rangle$ frembragt af A, B består af alle "ord" i alfabetet A, a, B, b (eneste relationer: $Aa = aA = e = Bb = bB$).

For eksempel:

$A, a, B, b, A^2, AB, Ab, a^2, aB, ab, BA, Ba, B^2, bA, ba, b^2, A^3, A^2B, ABA, \dots$

Hvordan virker transformationerne i denne (Schottky)-undergruppe på $\bar{\mathbf{C}}$?

Friedrich
Schottky
1851 –
1935

Schottkygrupper

Undergrupper af Möbiustransformationer

Givet to disjunkte cirkler C_1, D_1 i $\mathbf{C}$.

Der findes en Möbiustransformation A , som afbilder C_1 s ydre i C_2 s indre og C_1 s indre i C_2 s ydre. Hvad gør $a = A^{-1}$?

Tilsvarende: to disjunkte cirkler C_2, D_2 i $\mathbf{C}$, også disjunkt med C_1, D_1 . Möbiustransformationer B, b .

Undergruppen $\langle A, B \rangle$ frembragt af A, B består af alle "ord" i alfabetet A, a, B, b (eneste relationer: $Aa = aA = e = Bb = bB$).

For eksempel:

$A, a, B, b, A^2, AB, Ab, a^2, aB, ab, BA, Ba, B^2, bA, ba, b^2, A^3, A^2B, ABA, \dots$

Hvordan virker transformationerne i denne (Schottky)-undergruppe på $\bar{\mathbf{C}}$?

Friedrich
Schottky
1851 –
1935

Schottkygrupper

Undergrupper af Möbiustransformationer

Givet to disjunkte cirkler C_1, D_1 i $\mathbf{C}$.

Der findes en Möbiustransformation A , som afbilder C_1 s ydre i C_2 s indre og C_1 s indre i C_2 s ydre. Hvad gør $a = A^{-1}$?

Tilsvarende: to disjunkte cirkler C_2, D_2 i $\mathbf{C}$, også disjunkt med C_1, D_1 . Möbiustransformationer B, b .

Undergruppen $\langle A, B \rangle$ frembragt af A, B består af alle "ord" i alfabetet A, a, B, b (eneste relationer: $Aa = aA = e = Bb = bB$).

For eksempel:

$A, a, B, b, A^2, AB, Ab, a^2, aB, ab, BA, Ba, B^2, bA, ba, b^2, A^3, A^2B, ABA, \dots$

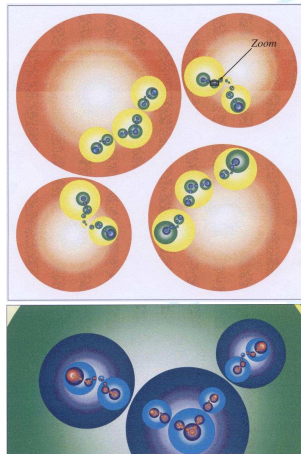
Hvordan virker transformationerne i denne (Schottky)-undergruppe på $\overline{\mathbf{C}}$?

Friedrich
Schottky
1851 –
1935

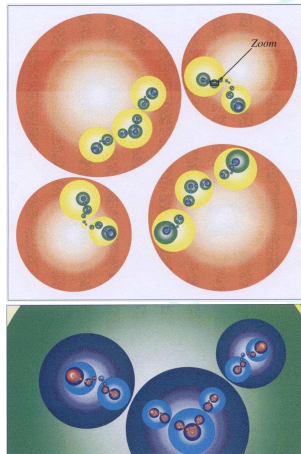
Fra Schottkygruppe til fraktal

- Et trin: Anvend (en af) operationerne A, a, B, b .
- For hver operation: Tre ydre cirkler “kopieres” i en indre cirkel.
- Disse “nye” cirkler kopieres ved næste iteration.
- “Babushka” princip: Kopi i kopi i kopi... $\rightsquigarrow$ et punkt i grænsemængden $\rightsquigarrow$ **fraktal**.
- Hvordan ser denne grænsemængde ud?

Fra Schottkygruppe til fraktal

- Et trin: Anvend (en af) operationerne A, a, B, b .
- For hver operation: Tre ydre cirkler “kopieres” i en indre cirkel.
- Disse “nye” cirkler kopieres ved næste iteration.
- “Babushka” princip: Kopi i kopi i kopi... $\rightsquigarrow$ et punkt i grænsemængden $\rightsquigarrow$ **fraktal**.
- Hvordan ser denne grænsemængde ud?

Baggrund: Kleingrupper, Fuchsgrupper og grænsemængder

Definition

Kleingruppe: en **diskret** (under-)gruppe af Möbiustransformationer

Fuchsgruppe: en Kleingruppe bestående af Möbiustransformationer som **bevarer den øvre halvplan H** (hyperbolske isometrier, reelle koefficienter)

Orbit=bane: af et punkt $z_0 \in \mathbb{C}$ under virkningen af gruppen G :
 $\{g \cdot z_0 \mid g \in G\}$

Grænsemængde: $\Lambda(G)$: består af alle fortætningspunkter for alle baner.

Regulær mængde: $\Omega(G) := \overline{\mathbb{C}} \setminus \Lambda(G)$.

Baggrund: Kleingrupper, Fuchsgrupper og grænsemængder

Definition

Kleingruppe: en **diskret** (under-)gruppe af Möbiustransformationer

Fuchsgruppe: en Kleingruppe bestående af Möbiustransformationer som **bevarer den øvre halvplan H** (hyperbolske isometrier, reelle koefficienter)

Orbit=bane: af et punkt $z_0 \in \mathbf{C}$ under virkningen af gruppen G :
 $\{g \cdot z_0 \mid g \in G\}$

Grænsemængde: $\Lambda(G)$: består af alle fortætningspunkter for alle baner.

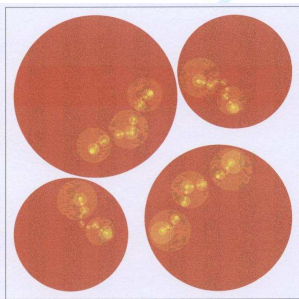
Regulær mængde: $\Omega(G) := \overline{\mathbf{C}} \setminus \Lambda(G)$.

Grænsemængder for Schottkygrupper

med udgangspunkt i **disjunkte** cirkler

Grænsemængden $\Lambda(G)$ for en Schottkygruppe G er en **fraktal** mængde. Den

- er **totalt usammenhængende**;
- har **positiv Hausdorff dimension**;
- har **areal 0** (fraktalt "støv").

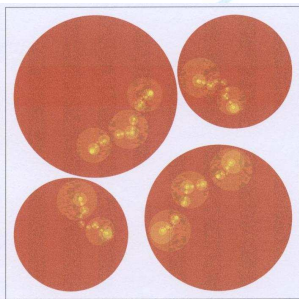

Grænsemængder for Schottkygrupper

med udgangspunkt i **disjunkte** cirkler

Grænsemængden $\Lambda(G)$ for en Schottkygruppe G er en **fraktal** mængde. Den

- er **totalt usammenhængende**;
- har **positiv Hausdorff dimension**;
- har **areal 0** (fraktalt "støv").

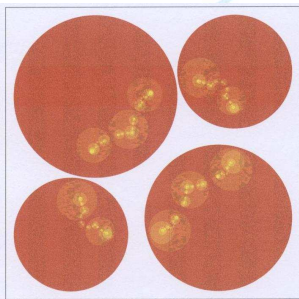

Grænsemængder for Schottkygrupper

med udgangspunkt i **disjunkte** cirkler

Grænsemængden $\Lambda(G)$ for en Schottkygruppe G er en **fraktal** mængde. Den

- er **totalt usammenhængende**;
- har **positiv Hausdorff dimension**;
- har **areal 0** (fraktalt “støv”).

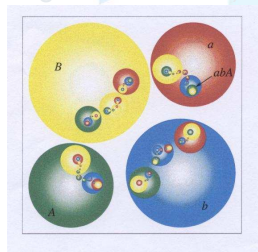
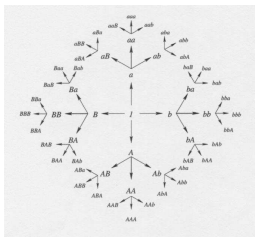
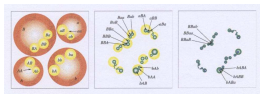

Cayleygraf og grænsefraktal

Konvergens for “rande” i Cayleygrafen

Hver fortætningspunkt i $\Lambda(G)$ svarer til et uendeligt ord i de fire symboler A, a, B, b (“adresser hos det fraktale postvæsen”).

Grænsefraktalen $\Lambda(G)$ svarer også til randen af Cayleygrafen for gruppen G – det metriske rum som randene af deltræerne konvergerer imod (sidste års Abelprismodtager M. Gromov).

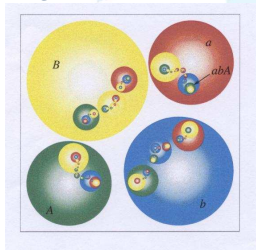
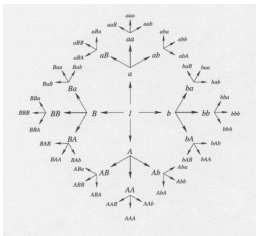
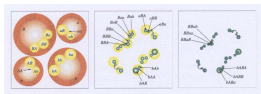

Cayleygraf og grænsefraktal

Konvergens for “rande” i Cayleygrafen

Hver fortætningspunkt i $\Lambda(G)$ svarer til et uendeligt ord i de fire symboler A, a, B, b (“adresser hos det fraktale postvæsen”).

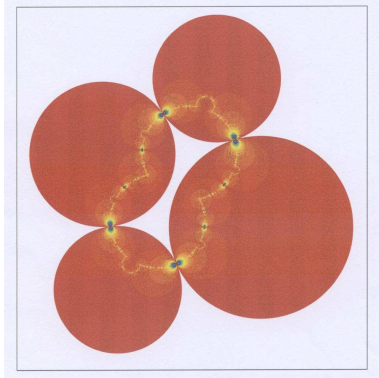
Grænsefraktalen $\Lambda(G)$ svarer også til **randen** af Cayleygrafen for gruppen G – det metriske rum som randene af deltræerne konvergerer imod (sidste års Abelprismodtager M. Gromov).

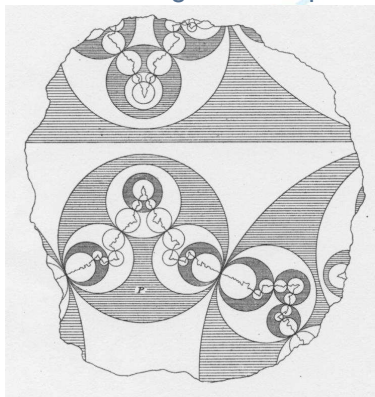
“Kissing Schottky groups” og fraktale kurver

Når cirklerne tangerer hinanden

hænger “støvet” sammen og bliver til en **fraktal kurve**:

Det vidste F. Klein og R. Fricke allerede i 1897 – uden brug af computer!

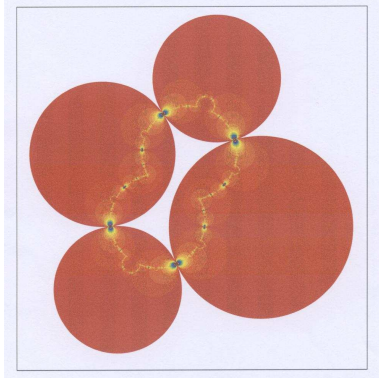
Prøv selv!

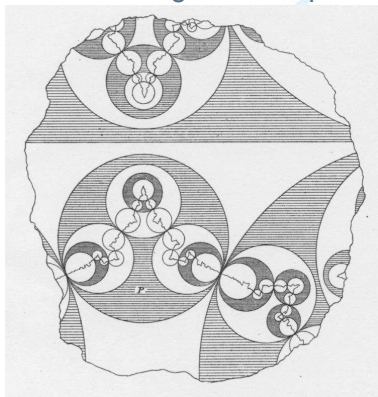
“Kissing Schottky groups” og fraktale kurver

Når cirklerne tangerer hinanden

hænger “støvet” sammen og
bliver til en **fraktal kurve**:

Det vidste F. Klein og
R. Fricke allerede i 1897
– uden brug af computer!

Prøv selv!

Udblik til moderne forskning: Hyperbolsk geometri i 3D i Poincarés fodspor

Model: **3D kugle** med randsfære S^2 (uendelig langt væk fra hvert punkt).

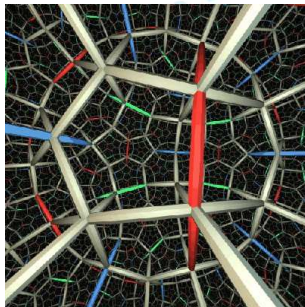
“Planer” i denne model:

Sfærestykker som skærer randsfæren i en ret vinkel.

Fører til 3D brolægning med **hyperbolske polyedre**.

Analyseres på randen $S^2 = \overline{\mathbb{C}}$ på hvilken den fulde Möbiusgruppe **$PGL(2, \mathbb{C})$** hvirker.

Mange **3D-mangfoldigheder** kan forsynes med hyperbolsk struktur (Thurston, Perelman).

Udblik til moderne forskning: Hyperbolsk geometri i 3D i Poincarés fodspor

Model: **3D kugle** med randsfære S^2 (uendelig langt væk fra hvert punkt).

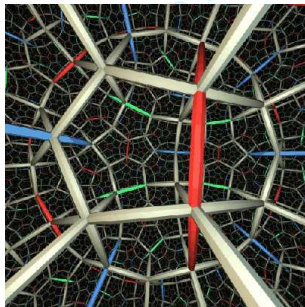
“Planer” i denne model:

Sfærestykker som skærer randsfæren i en ret vinkel.

Fører til 3D brolægning med **hyperbolske polyedre**.

Analyseres på randen $S^2 = \overline{\mathbb{C}}$ på hvilken den fulde Möbiusgruppe **$PGL(2, \mathbb{C})$** hvirker.

Mange **3D-mangfoldigheder** kan forsynes med hyperbolsk struktur (Thurston, Perelman).

Udblik til moderne forskning: Hyperbolsk geometri i 3D i Poincarés fodspor

Model: **3D kugle** med randsfære S^2 (uendelig langt væk fra hvert punkt).

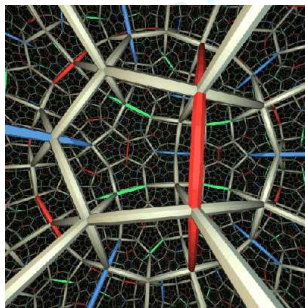
“Planer” i denne model:

Sfærestykker som skærer randsfæren i en ret vinkel.

Fører til 3D brolægning med **hyperbolske polyedre**.

Analyseres på randen $S^2 = \overline{\mathbb{C}}$ på hvilken den fulde Möbiusgruppe **$PGL(2, \mathbb{C})$** hvirker.

Mange **3D-mangfoldigheder** kan forsynes med hyperbolsk struktur (Thurston, Perelman).

Möbiustransformationer og talteori

Modulære former

Modulær gruppe består af Möbiustransformationer med
heletals koefficienter: $PSL(2, \mathbf{Z})$.

Virker på den øvre halvplan $\mathbf{H}$ med.

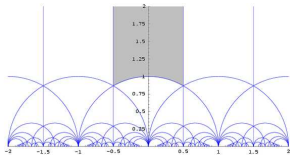
fundamentalområder afgrænset af cirkelbuer.

Modulær form Meromorf funktion som opfylder

$$f\left(\frac{az + b}{cz + d}\right) = (cz + d)^k f(z).$$

Vigtigt instrument i

Analytisk talteori Moonshine. Fermat-Wiles-Taylor.

Möbiustransformationer og talteori

Modulære former

Modulær gruppe består af Möbiustransformationer med
heletals koefficienter: $PSL(2, \mathbf{Z})$.

Virker på den øvre halvplan $\mathbf{H}$ med.

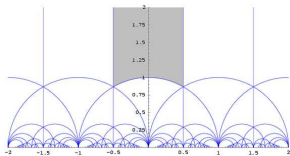
fundamentalområder afgrænset af cirkelbuer.

Modulær form Meromorf funktion som opfylder

$$f\left(\frac{az + b}{cz + d}\right) = (cz + d)^k f(z).$$

Vigtigt instrument i

Analytisk talteori Moonshine. Fermat-Wiles-Taylor.

Litteratur

delvis webbaseret

- D. Mumford, C. Series, D. Wright, *Indra's Pearls: The Vision of Felix Klein*, Cambridge University Press, New York, 2002
- Indra's Pearls – bogens website
- A. Marden, Recension af Indra's Pearls, Notices of the AMS **50**, no.1 (2003), 38 – 44
- C. Series, D. Wright, Non-Euclidean geometry and Indra's pearls, Plus **43**, 2007
- R. Fricke, F. Klein, *Vorlesungen über die Theorie der Automorphen Functionen*, Teubner, 1897
- D. Joyce, Hyperbolic Tessellations
- Not Knot, Geometry Center, A.K. Peters
- R. van der Veen, Project Indra's Pearls

Tak!

Næste omgang perler?

Tak for opmærksomheden!

Spørgsmål?

Næste servering perler?

Tak!

Næste omgang perler?

Tak for opmærksomheden!

Spørgsmål?

Næste servering perler?

Tak!

Næste omgang perler?

Tak for opmærksomheden!

Spørgsmål?

Næste servering perler?